

УДК 37(09)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-1.6>**О. В. Олізько**аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО БЛАГОДІЙНОГО ТОВАРИСТВА ПОШИРЕННЯ ГРАМОТИ ТА РЕМЕСЕЛ (1873–1914): ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

У статті здійснено історіографічний аналіз досліджень, які стосуються громадсько-просвітницької діяльності Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамоти та ремесел у другій половині XIX – на початку XX ст. Виокремленні ключові аспекти вивчення проблем у сучасній теорії наукового знання. З'ясовано місце і роль товариства в науково-педагогічних розвідках минулого й сучасності. Встановлено, що на сучасному етапі посилюється інтерес до вивчення особливостей діяльності окремих просвітницьких товариств Єлисаветградщини другої половини XIX – початку XX ст., що засвідчують праці сучасних дослідників (О. Акімкіна, І. Босої, О. Лютої, Н. Калініченко, О. Трибуцької, О. Філоненко та ін.). Науковці прагнуть більш об'єктивно оцінити внесок Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел у розвиток освітніх процесів на території краю, що пов'язано з відкритістю архівів і доступністю нових джерел. Встановлено, що сучасний рівень розвитку методології історичної та педагогічної наук дозволив сучасним дослідникам більш повно і якісно представити досвід діяльності товариства, накопичений впродовж певного періоду. Цей період, особливо друга половина 90-х рр. XX ст., характеризується появою досліджень різних аспектів діяльності Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел і творчої спадщини діячів товариства, зокрема педагогічної, просвітницької, видавничої діяльності. Усі дослідники одностайні в тому, що історія діяльності Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел була визначною сторінкою історії Єлисаветградського краю дореволюційного періоду. Історіографічний огляд досліджуваної проблеми дозволив встановити, що нині немає таких наукових досліджень, де було б системно і повною мірою проаналізовано громадсько-просвітницьку діяльність Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел досліджуваного періоду. Дослідження минулого вітчизняної освіти дає можливість глибше вивчити наявний історичний досвід діяльності просвітницьких товариств, передбачити основні тенденції її розвитку у майбутньому, вивчення процесу такого розвитку збагатить сучасну науку знаннями про механізми модернізації сучасних освітніх товариств, вплив регіональних чинників на її ефективність. Подальшого розвитку набули аналіз і систематизація досліджень цієї проблеми.

Ключові слова: історіографія, педагогічні дослідження, Єлисаветградщина, Єлисаветградське благодійне товариство поширення грамотності й ремесел.

Постановка проблеми. Розбудова української незалежної держави створила сприятливі умови для відновлення і розвитку педагогіки, національної системи освіти та виховання дітей і молоді в Україні. Ці обставини спонукають до опрацювання матеріалів з історії шкільництва загалом по Україні та в окремих її регіонах.

Друга половина XIX – початок XX ст. – це період створення та стрімкого розвитку значної кількості громадських об'єднань, організацій і товариств, які відігравали роль у всіх сферах суспільного життя країни. Ці організації створювалися з метою розв'язування питань освітнього, педагогічного, просвітницького характеру.

Однією з характерних рис суспільно-педагогічного руху на Єлисаветградщині в означений період було створення культурно-освітніх товариств, що ставили за мету дати освіту простому населенню регіону і були носіями нової педагогічної ідеології.

Одним із таких об'єднань було Єлисаветградське товариство розповсюдження грамотності та ремесел, одне із провідних товариств Російської імперії в досліджуваний період.

Актуальність обраної теми посилюється наявністю суперечностей між накопиченими досвідом громадсько-просвітницької та педагогічної діяльності Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел і недостатнім рівнем їх наукового осмислення, узагальнення та систематизації з метою творчого використання сучасними педагогами.

На сучасному етапі посилюється інтерес до вивчення особливостей діяльності окремих просвітницьких товариств Єлисаветградщини другої половини XIX – початку XX ст., що засвідчують праці сучасних дослідників О. Акімкіна [1], І. Босої [2], Н. Калініченко [4], О. Лютої [5], О. Трибуцької [9; 10], О. Філоненко [11] та ін. Однак історія діяль-

ності Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел представлена невеликою кількістю наукових розвідок, у переважній більшості з них фрагментарно представлено окремі аспекти досліджуваної проблеми. Основні напрями діяльності товариства ще належно не висвітлена в історіографії.

Мета статті – здійснити історіографічний аналіз досліджень, які стосуються громадсько-просвітницької діяльності Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамоти та ремесел; виокремити ключові аспекти вивчення проблем у сучасній теорії наукового знання.

Виклад основного матеріалу. У процесі історіографічного огляду охоплено праці, присвячені різним аспектам громадсько-просвітницької діяльності Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел – праці дореволюційного періоду (друга половина XIX – початок XX ст.), праці радянського періоду, сучасного етапі періоду (з 1991 р. – до сьогодення).

Значуща науково історична інформація міститься у праці громадського діяча дореволюційного періоду П. Рябкова «Краткий исторический очерк Елисаветградского Общества распространения грамотности и ремесел: 1873–1898 гг.» (1898 р.) [7], де розглянуто різні етапи існування товариства у звітній період, внесок окремих особистостей в активізацію його діяльності. Ця робота містить багатий фактологічний матеріал, цінний для нашого дослідження.

П. Рябков, аналізуючи роботу Єлисаветградського товариства розповсюдження грамотності та ремесел, зауважував, що інтенсивність просвітницької діяльності товариства значною мірою залежить від його складу, від впливу особистостей на діяльність товариства та його членів, серед них особливу роль відводив М. Федоровському: «Микола Федорович, будучи безмежно відданим справі, присвячуючи себе ремісничо-грамотному училищу, прагнув до розширення діяльності товариства, до підняття його життєздатності; <...> з виходом М. Федоровського з товариства особливо помітним стає його занепад» [7, с. 20].

Деякі відомості про діяльність Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел можна знайти у тогочасних місцевих періодичних виданнях, зокрема в газетах «Єлисаветградский вестник» і «Голос Юга» [6], у яких подається стисла інформація про діяльність товариства й окремих його членів в інформативному контексті.

У радянський період заслуговує на увагу в контексті нашого дослідження праця О. Рябініна-Склярєвського «3 революційного українського руху 1870–1880-х рр. Єлисаветградський гурток» (1927 р.) [8], де розглянуто меценатську діяльність М. Федоровського як одного із засновників

Єлисаветградського товариств поширення грамотності та ремесел, засновника Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища (1867 р.), яке знаходилося під опікою товариства.

Окремої уваги заслуговує також праця Н. Бракер «Микола Федорович Федоровський. Перший український діяч м. Єлисавету» (1928 р.) [3], де авторка відзначила неабияку роль діяча у громадському русі на Єлисаветградщині у другій половині XIX ст. та висвітлила його участь у створенні Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності та ремесел.

Дослідниця акцентує увагу на тому, що Товариство поширення грамотності та ремесел об'єднувало людей, які прагнули служити на користь ближнього, безкорисливо віддавали свою працю і кошти на громадську справу. Затверджений устав Товариства створював простір для діяльності без зайвої регламентації, для розвитку ініціативи як колективу, так і окремих його членів. Членами товариства була значна частина місцевої інтелігенції. Активна просвітницька та пропагандистська діяльність членів товариства відіграла провідну роль у поширенні освіти серед різних прошарків населення, сприяла розвитку шкільництва на території регіону [3, с. 48].

Н. Бракер у публікації зауважує, що вагомими досягненнями Товариства також було відкриття в місті безкоштовної народної бібліотеки-читальні, започаткування народного театру, а також введення у практику роботи училища запрошення професорів столичних вишів для читання лекцій. Зі складу Товариства виділяється особлива секція, що цікавиться питаннями дошкільної освіти та виховання, яку очолює Н. Бракер. За її ініціативи у 1913 р. засновується безкоштовний народний дитячий садок для дітей від 4 до 6 років, а інша секція (під керівництвом Г. Єфимовської) під назвою «Зелене Царство» проводила роботу зі збереження природи, влаштувала екскурсії.

На сучасному етапі значно зріс інтерес науковців до особливостей розвитку окремих просвітницьких товариств Єлисаветградщини другої половини XIX – початку XX ст. Науковці прагнуть більш об'єктивно оцінити внесок Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел у розвиток освітніх процесів на території краю, що пов'язано з відкритістю архівів і доступністю нових джерел.

Очевидно, що сучасний рівень розвитку методології історичної та педагогічної наук дозволив сучасним дослідникам більш повно і якісно представити досвід діяльності товариства, накопичений впродовж певного періоду.

Цей період, особливо друга половина 90-х рр., характеризується появою досліджень різних аспектів діяльності Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел і твор-

чої спадщини діячів товариства, зокрема педагогічної, просвітницької, видавничої діяльності.

У цьому контексті заслуговують на увагу нечисленні дослідження сучасних учених О. Акімкіна, І. Босої, О. Лютої, Н. Калініченко, О. Трибуцької, О. Філоненко та ін., у яких висвітлено участь Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел у поширенні освіти серед різних верств населення та створенні навчальних закладів на Єлисаветградщині. Наукові розвідки сучасних дослідників засвідчують, що історія діяльності Товариства поширення грамоти та ремесел була визначною сторінкою історії Єлисаветградського краю дореволюційного періоду.

Цінними для розуміння специфіки регіональних ознак громадсько-просвітницької діяльності Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел того періоду є дисертаційні та монографічні дослідження, які стали основним інформативним джерелом реконструкції історіографічного процесу з нагромадження наукових знань щодо історії діяльності товариства в означений період.

Так, загальну характеристику діяльності Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел на теренах краю подано у монографії О. Філоненко «Освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) в наукових рефлексіях українських учених (друга половина XIX – XX ст.)» (2017) [11]. Дослідниця доводить, що серед найбільших досягнень єлисаветградської доброчинності в другій половині XIX – на початку XX ст. щодо забезпечення різних верств населення як елементарними, так і спеціальними знаннями – багата й різнопланова діяльність Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел, яке на благодійних засадах здійснювало масштабну просвітницьку, педагогічну й освітянську роботу: сприяло заснуванню навчальних закладів, організувало недільні читання літератури прогресивного спрямування, проводило значну освітню й організаційно-пропагандистську роботу серед населення й учнів навчальних закладів, влаштувало театральні вистави, концерти, художні виставки. Зусиллями товариства у місті було відкрито притулок для малолітніх бездомних дітей, перші дитячі садки, безплатну народну бібліотеку-читальню та громадську бібліотеку.

Під опікою Товариства розповсюдження грамотності і ремесел перебувало і Єлисаветградське безкоштовне ремісничо-грамотне училище (1867 р.), яке за своїм типом, програмами, майстерністю викладання було єдиним таким ремісничо-грамотним училищем не тільки в Єлисаветграді, а і в усій Російській імперії та порівняно з іншими початковими училищами було набагато кращим у навчальному та інших аспек-

тах, а ремісничі відділення робили його взагалі винятковим серед тогочасних міських чи урядових повітових шкіл [11, с. 89].

Особливу увагу сучасних учених привертає діяльність Миколи Федоровича Федоровського в Єлисаветградському благодійному товаристві поширення грамотності та ремесел.

Так, діяльність М. Федоровського як засновника Товариства розглянуто у дослідженнях О. Лютої «М.Ф. Федоровський (1838–1918): Невтомний трудивник на народній ниві» (1999) [5], Н. Калініченко «Просвітницька діяльність М.Ф. Федоровського» (2016) [4] та ін., у яких висвітлено творчий доробок М. Федоровського у вигляді теоретичних новацій і практичного узагальнення прогресивних ідей на основі діяльності в Товаристві та Єлисаветградському безкоштовному ремісничо-грамотному училищі. Встановлено, що подвижницька місія М. Федоровського відіграла провідну роль у поширенні освіти серед різних верств населення, сприяла розвитку освітніх процесів на території регіону.

Висновки і пропозиції. Отже, всі дослідники однакові в тому, що історія діяльності Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел була визначною сторінкою історії Єлисаветградського краю дореволюційного періоду.

Історіографічний огляд досліджуваної проблеми дозволив встановити, що нині немає таких наукових досліджень, де було б системно і повною мірою проаналізовано громадсько-просвітницьку діяльність Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел, недостатньо вивченими залишилися питання ролі окремих особистостей в ньому. Дослідження минулого вітчизняної освіти надає можливість глибше вивчити наявний історичний досвід діяльності просвітницьких товариств, передбачити основні тенденції її розвитку у майбутньому, вивчення процесу такого розвитку збагатить сучасну науку знаннями про механізми модернізації сучасних освітніх товариств, вплив регіональних чинників на її ефективність.

Список використаної літератури:

1. Акімкін О.М. Роль освітніх товариств у розвитку приватної освіти на Єлисаветградщині в другій половині XIX – на початку XX століття. *Педагогіка та психологія: напрями та тенденції розвитку в Україні та світі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17–18 квітня, 2020 р.). Ч. 2. С. 32–35.
2. Боса І.О. Роль Товариства поширення грамотності та ремесел у художньому житті Єлисаветграда на межі XIX–XX століть. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. 2011. Вип. 11.

- С. 145–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrmyst_2011_11_28.
3. Бракер Н. Микола Федорович Федоровський. Перший український діяч м. Єлисавету. *За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття*. Київ : Держвидав України, 1928. Кн. 3. С. 46–49.
 4. Калініченко Н.А. Просвітницька діяльність М.Ф. Федоровського. *Педагогічний альманах*. 2016. Вип. 31. С. 250–257.
 5. Люта О.М. М.Ф. Федоровський (1838–1918): Невтомний трудівник на народній ниві. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1999. 30 с.
 6. Пашковский Н. Николай Федорович Федоровский. (По личным воспоминаниям). *Голос Юга*. 1918. 10 (23) июня.
 7. Рябков П.З. Краткий исторический очерк Елисаветградского Общества распространения грамотности и ремесел: 1873–1898 гг. Елисаветград : Тип. Гольденберга, 1898. 42 с.
 8. Рябинин-Скляревський О. З революційного українського руху 1870–1880-х рр. Єлисаветградський гурток. *За сто літ*. 1927. № 1. С. 149–161.
 9. Трибуцька О.А. Матеріали особового фонду Павла Рябкова (до 165-річчя від дня народження відомого вченого-етнографа і громадського діяча). URL: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU.../10.pdf>.
 10. Трибуцька О.А. Наша мета – благодійність та просвіта. *Молодіжне перехрестя*. 2008. 21 серпня. С. 9.
 11. Філоненко О.В. Освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) в наукових рефлексіях українських учених (друга половина XIX–XX століття) : монографія. Харків : Мачулін, 2017. 412 с.

Olizko O. Activities of the Yelisavetgrad Charitable Society for the Dissemination of Literacy and Crafts (1973–1914): a historiographical analysis of the problem

The article provides a historiographical analysis of research related to the public and educational activities of the Yelisavetgrad Society for the Dissemination of Literacy and Crafts in the second half of the XIX – early XX century. The key aspects of studying problems in the modern theory of scientific knowledge are singled out. The place and role of the society in the scientific and pedagogical explorations of the past and present are clarified. It is established that at the present stage the interest in studying the peculiarities of the activities of certain educational societies of Yelisavetgrad region of the second half of the XIX – early XX centuries, attesting to the works of modern researchers (O. Akimkina, I. Bosoi, O. Lyuta, N. Kalinichenko, O. Trybutska, O. Filonenko and others). Scholars seek to more objectively assess the contribution of the Yelisavetgrad Society for the Dissemination of Literacy and Crafts in the development of educational processes in the region, which is due to the openness of archives and the availability of new sources. It is established that the current level of development of the methodology of historical and pedagogical sciences has allowed modern researchers to more fully and qualitatively present the experience of the society, accumulated during a certain period. This period, especially the second half of the 90s of the twentieth century, is characterized by the emergence of research on various aspects of the Yelisavetgrad Society for the Dissemination of Literacy and Crafts and the creative heritage of society, including teaching, education, publishing. It was found that all researchers agree that the history of the Yelisavetgrad Society for the Dissemination of Literacy and Crafts was a significant page in the history of the Yelisavetgrad region of the pre-revolutionary period. The historiographical review of the researched problem allowed to establish that at present there are no such scientific researches where the public-educational activity of the Yelisavetgrad society of distribution of the diploma and crafts of the investigated period would be systematically and fully analyzed. The study of the past of national education provides an opportunity to study the existing historical experience of educational societies, to predict the main trends of its development in the future, the study of such development in this period will enrich modern science with knowledge about the mechanisms of modernization of modern educational societies. Further development of analysis and systematization of research on this issue.

Key words: *historiography, pedagogical research, Yelisavetgrad region, Yelisavetgrad society of literacy and crafts.*